

Germanofilie, germanománie a germánská studia: Pět století kontemplací nad starogermánskými mýty

JAN REICHSTÄTER*

Badatelský zájem o reálie předkřesťanských kultur je v evropském prostoru severně od Alp neoddelitelně spojen s trendy nacionalistického romantismu. Kořeny tohoto zájmu je přitom možné vystopovat často až do doby renesančního humanismu, šířícího se z Itálie přes Alpy během 15. a 16. století, popřípadě ještě hlouběji do minulosti, jak lze vyvodit především ze středověkých literárních tradic v severozápadních částech kontinentu (zejména v Irsku a na Islandu). Novověké ustavování humanitních oborů na akademické půdě vycházelo do značné míry právě z uvedených impulzů.¹

Předmětem archivářského zájmu se přirozeně staly také předkřesťanské mýty a panteony. Mytologické prameny z germánského prostoru přitom vždy představovaly zvláště významné – a intenzivně studované – informační zdroje. Jejich exkluzivita spočívala jednak v relativním bohatství dochované literatury, jednak v relativní komplexnosti zaznamenaných mytologických témat – zvláště badatelsky cenných mýtů popisujících kosmologii, kosmogonii, teogonii, antropogonii nebo eschatologii, které se v prostoru severně od Alp u jiných Indoevropanů nedochovaly. Také starověké a středověké prameny reflektující germánský prostor v předkřesťanském období přinášely informace, jež aktivovaly pozornost novověkých učenců, a to přirozeně především v germánských zemích.²

Tento „patriotický humanismus“ vyvolal dva paralelní, vzájemně se prolínající procesy, které během posledního půltisíciletí významně ovlivňovaly kulturní dění (nejen) v germánské části Evropy: 1) intenzivní sběr

---

* Text byl dokončen v rámci projektu specifického výzkumu NOVYMHIR – Nové výzkumné metody v historické religionistice (MUNI/A/0819/2017), řešeného Ústavem religionistiky FF MU v roce 2018.

1 Ke vztahu nacionalistického romantismu a humanitněvědního bádání viz např. Martin Doorman, *Romantický řád*, Praha: Prostor 2008, 212-213, 233.

2 Pro přehled pramenů ke studiu germánského pohanství viz např. Åke V. Ström – Haralds Biezais, *Germanische und Baltische Religion*, Stuttgart: W. Kohlhammer 1975, 282-286.

a analýzu historických pramenů o „dávných předcích“ a 2) zdůrazňování etnických aspektů v politickém životě i výkladu dějin. Je přitom pozoruhodné, že se tyto procesy projevovaly v rámci germánského prostoru nejsilněji u národů, v jejichž literárních tradicích a folklorních zvycích se pohanské dědictví uchovalo relativně málo a které v minulosti patřily spíše k ústředním reprezentantům militantně šířeného křesťanství – u Němců a Švédů.

V následujících odstavcích bude představen průřez dramatickou historií novověké germanofilie, a to v kontextu studia starogermánských náboženství. Pozornost bude zaměřena na hlavní představitele dílčích epoch vývoje germánských studií, na jejich badatelské postupy a dobové diskurzy, na témata a otázky, jimiž se z různých důvodů přednostně zabývali, i na výsledné hypotézy ohledně rekonstrukce starogermánské religiozity.

Cílem tohoto historického ohlédnutí není pouze poskytnout přehled dějin bádání o mytologických tradicích starých Germánů a vyznačit jeho zlomové momenty. Je jím rovněž připomínka tradičně úzkého vztahu mezi kulturními paradigmaty, akademickým diskurzem a politickou orientací akademiků, jenž má v kontextu tohoto tématu obzvláště kontroverzní historii. Následující odstavce tedy chtějí blíže představit, jakými ideologickými cestami přerůstala *germanofilie* v dílčích časoprostorech v *germanománii* a jak tyto procesy poznamenaly dobové akademické bádání o germánském pohanství. Aktuální vzmach národoveckého populismu v západním světě možná poskytuje vhodný impuls k ohlédnutí se za kulturním otiskem, který po sobě zanechaly analogické trendy v zemích, kde se projevil v předchozích staletích patrně nejsilněji.

Počátky zájmu o germánské „starožitnosti“

Roku 1451 byl v hersfeldském klášteře v Hesensku objeven soubor řeckých a latinských spisů. Obsahoval také Tacitovu *Germánii* – jedinečný antický dokument z prvního století našeho letopočtu, popisující etnografické reálie v prostoru mezi Alpami a Skandinávií. Soubor byl následně převezen do Itálie a roku 1470 byla *Germania* v Benátkách poprvé vydána. Ještě před zveřejněním spis prostudoval římský kardinál a diplomat Enea Silvio Piccolomini (pozdější papež Pius II.). Z korespondence, kterou vedl v letech 1457-1458 s kancléřem mohučského biskupa Martinem Mairem, vyplývá, že jej Tacitovy popisy utvrdily v názoru na Germány coby hrubé barbary, jež zcivilizovalo teprve přijetí křesťanství. Italskými intelektuály byl ostatně nadalpský „gotický“ prostor³ nezřídka označován za „barbar-

3 Germánští Gótové patřili během období „stěhování národů“ k nejvýraznějším kmenovým skupinám, jejichž migrace zasáhly Římskou říši a napomohly jejímu rozkladu. Po

ský“ ještě v renesanční době – navzdory skutečnosti, že se politická dominance na kontinentu nacházela po většinu středověku spíše v jeho severních částech, které za jím rozhodně nezaostávaly ekonomicky a nijak zásadně ani kulturně.⁴

Mezi humanisty z německých zemí, jako byli Konrad Celtis či Johannes Aventinus, byl Tacitův text přijat s vlasteneckým nadšením. Publikován byl Celtisovou zásluhou již roku 1473 v Norimberku a od té doby motivy z Tacitových (a později i Caesarových, Marcellinových či Jordanových) popisů pozvolna prosakují do dobového umění. Do centra pozornosti se dostávaly hlavně detaily týkající se starogermánské zdatnosti, otužilosti, věrnosti, statečnosti a rovněž jejich údajné „původnosti“ a „nesmíšenosti s jinými etniky“; jak Tacitus zřejmě odvozoval z fyziognomie i obecně drsnějšího klimatu Germánie, podle něj nutně odpuzujícího jakékoli potenciální imigranty.⁵ Dobové humanisty zaujal také Tacitem nastíněný starogermánský antropogonický mýtus o Tuistonovi, Mannovi a jeho třech synech.⁶ Ten byl záhy zkombinován s biblickým mýtem o třech potomcích Noemových, považovaných středověkými Evropany za praotce národů Starého světa. Za „předka Germánů a Sarmatů“ býval tradičně označován

---

roce 375 překročila část Gótů z území dnešní Ukrajiny řeku Dunaj a římsí správcí jim umožnili usadit se v balkánských provinciích. Po roce 400 odtud podnikali Vizigótové v čele s králem Alarichem nájezdy do Itálie, kde roku 410 vyplenili Řím a vymohli si na císaři správu jihogalských provincií. Roku 493 dobyli Itálii jejich příbuzní Ostrogótové, okupující předtím západobalkánské provincie. V historickém povědomí Římanů se tudíž právě Gótové stali ztělesněním ničitelů klasické civilizace a původci umění „temného“ středověku, jehož stylům se v renesanční Itálii začalo říkat „gótské“ alias „gotické“.

- 4 K recepci Tacitovy *Germánie* v raně novověké Evropě viz Bernard Mees, *The Science of the Swastika*, Budapest: Central European University 2008, 34; Malcolm Todd, *Germáni*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, 245-246; Bruce Lincoln, *Theorizing Myth: Narrative, Ideology, and Scholarship*, Chicago – London: University of Chicago Press 1999, 47-49; Ivo Budil, *Úsvit rasismu*, Praha: Stanislav Juhaňák – Triton 2013, 91-92. K politickým, ekonomickým a kulturním ohniskům ve středověké Evropě viz Jacques Le Goff, *Kultura středověké Evropy*, Praha: Odeon 1991, 75-124.
- 5 Srov. B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 47-49.
- 6 Tacitus, *Germania 2*: „Starobylými písněmi, které jsou jejich jediným prostředkem, jak si připomenout minulost, oslavují Germáni boha Tuistona, zrozeného ze země. Přisuzují mu syna Manna, praotce a zakladatele jejich národa, a Mannovi zas tři syny, podle nichž se nazývají Ingaevonové sídlící nejbliže k Oceánu, Herminonové ve vnitrozemí a Istaevonové, což jsou všichni ostatní.“ = „*Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuistonem deum terra editum. Ei filium Mannum, originem gentis conditoremque, Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur*“ (český překlad vychází z Publius Cornelius Tacitus, *Z dějin císařského Říma*, trans. Antonín Minařík – Antonín Hartmann – Václav Bahník, Praha: Svoboda 1976, 329-364; latinský originál z „P. Corneli Taciti De Origine et situ Germanorum“ [online], in: *The Latin Library*, <<http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ger.shtml#2>>, [30. 8. 2018]).

Jefet, zobrazovaný proto – na rozdíl od bratrů Šema a Chama – na dobových malbách se světlými vlasy. Tato mýticko-etnografická konstrukce, udržující se až do 19. století, pomohla včlenit nadalpské národy do biblického mýtu a umožnila zdejším intelektuálům vyrovnat se s „historickou nadřazeností“ Řeků a Římanů.⁷

Německé země raného novověku nebyly jedinou oblastí, kde se starým Germánům dostávalo pozitivní reflexe. Germánští Frankové vzbuzovali vlastenecké sympatie mezi francouzskými aristokraty – například osvícenec Charles Louis Montesquieu je označoval za osvoboditele od Římanů.⁸ Gótové byli podobně vzýváni ve Španělsku, kde je spojovali s ustavením zdejší raně středověké státnosti, a především ve Švédsku, kde byli označováni za hrdinské předky, již zanechali významnou stopu v evropské historii.⁹ Intenzitu uvedených trendů v této zemi výmluvně dokládá kulturní hnutí zvané *goticismus*, jež zde vykvetlo během 16. století a jehož protagonisté měli tendenci Gótům připisovat i postupně objevené staroseverské literární památky.¹⁰

Islandská eddická tradice, zdaleka nejvýznamnější mytologická literatura z germánského prostoru, se dostává do centra pozornosti skandinávských humanistů počátkem 17. století. *Prozaická Edda* Snorriho Sturlusona byla na samotném Islandu známa po celý středověk a dochovala se v sedmi (nekompletních a vzájemně se mírně odlišujících) rukopisech. Mimo Island se s jejím šířením započalo teprve po vydání v roce 1609 iniciativou dánského lékaře a amatérského historika Oleho Worma. O publikování souboru básní tvořících tzv. *Poetickou Eddu* se roku 1643 zasloužil islandský biskup Brynjólfur Sveinsson, když jej zaslal jako dar dánskému králi Frederikovi III. Probuzený zájem o staré kulturní památky se týkal přirozeně také severských ság. Některé z nich, jako islandské ságy *O Gautrekovi* (*Gautreks saga*) či *O Hervaře* (*Hervarar saga*), překládal mezi lety 1644-1672 do švédštiny královský archivář Olof Verelius.¹¹ Mezi učenci této doby se rovněž projevuje zájem o runy a další severské archeologické památky jako skalní rytiny a megality. Ke konci 17. století se pak vážou díla někdejšího rektora uppsalské univerzity a předního reprezentanta *goticismu* Olofa Rudbecka. Ten dospěl na základě historicko-lingvistických spekulací k názoru, že právě Švédsko představuje onu mytickou Atlantidu

7 B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 48-49.

8 I. Budil, *Úsvit rasismu...*, 483-497.

9 Viz B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 36.

10 Blíže viz např. Radka Slouková, „Švédsko“, in: Kristýna Králová – Magda Králová (eds.), *Nesmrtelní vikingové: Staroseverské motivy v novověké literatuře*, Praha: Herrmann a synové 2017, 85-104: 86-89.

11 Viz Å. Ström – H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion...*, 28-29.

z Platónových spisů.¹² V jistém smyslu se jedná o anticipaci pozdější adorace skandinávských reálií ze strany intelektuálů z germánských zemí (nikoli bez vztahu s rasovými teoriemi), především pak Němců, ovšem také Anglosasů a v rámci Skandinávie nejvýrazněji právě Švédů.¹³

V německojazyčných oblastech došlo k posílení zájmu o starogermánský svět teprve během 18. století, a to přes studium mytologické literatury, zvláště po přeložení Snorriho *Eddy* z francouzštiny do němčiny a po objevení středověké *Písň o Nibelunzích* (*Nibelungenlied*). Nadšení pro národní tradice ovšem v této době propuká ve většině Evropy. Časové rozmezí, během něhož se „germánství“ stává v německých zemích středobodem intelektuální a umělecké imaginace, vcelku dobře koresponduje s mezidobím od publikování „ossianovského cyklu“ ve Skotsku (1760) a vydáním *Kalevaly* ve Finsku (1835). Kontinuitu germanofilního entuziasmu lze pak v podstatě sledovat bez přerušení od romantického hnutí Sturm und Drang přes veřejné aktivity pangermanistických spolků typu Germanenorden až k nacistickému institutu Ahnenerbe.¹⁴ Humanitní obory, ustavované během 19. století, byly do těchto politicko-kulturních virů záhy neúprosně vtaženy.

Germanofilie a germanománie během „dlouhého 19. století“

Navzdory náboženskému rozkolu, který nastal v poreformačním období, převládala mezi německými intelektuály se zájmem o starověk v první polovině 19. století stále orientace na řecko-římský svět. Po roce 1789 se zde těšily popularitě také ideje francouzské revoluce, představující v podstatě další z řady kulturních impulzů, které z románského prostředí německý svět po staletí nasával. Vzmach germanofilního entuziasmu, který stál u zrodu protonacistické *völkisch* ideologie,¹⁵ během 19. století vý-

12 Lena Berggren, „*Völkisch* Thought in Sweden: The Manhem Society and the Quest for National Enlightenment 1934-44“, in: Horst Junginger – Andreas Åkerlund (eds.), *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 153-168: 157-158.

13 Viz např. Andreas Åkerlund, „Nordic Studies in National Socialist Germany: A Possible Career Path for Swedish Academics“, in: Horst Junginger – Andreas Åkerlund (eds.), *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 167-189: 170-173. V češtině vyšel nedávno k tématu recepce staroseverské literatury ve skandinávském, anglosaském a německém prostředí sborník Kristýna Králová – Magda Králová (eds.), *Nesmrtelní vikingové: Staroseverské motivy v novověké literatuře*, Praha: Herrmann a synové 2017.

14 Srov. B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 36-37.

15 Německý pojem *völkisch* se uchytil během 19. století nejdříve v Rakousku. Do jiných jazyků bývá obecně obtížné jej přeložit jednoslovným ekvivalentem, neboť vedle původního významu „nacionální“ po roce 1900 absorboval vlivem pangermanistického hnutí ještě další asociace, a jeho užívání bylo tudíž sémanticky poněkud rozvolněné.

znamně podnítily některé mezníky, zvláště pak 1) expanze Napoleonových armád do střední a východní Evropy, jež víceméně pohřbila dosavadní německou frankofilií, a 2) sjednocení Německa v roce 1871, jemuž předtím dlouhodobě bránil antagonismus mezi protestantským severem a katolickým jihem, odrážející se zejména v prusko-rakouských válkách.¹⁶

Vlivným ideologem německého romantického nacionalismu byl zvláště Johann Gottfried Herder (1744-1803), pietistický pastor, který kdysi studoval v Královci (dnešním Kaliningradu) po boku Immanuela Kanta. Herder anticipoval pojetí národa na bázi homogenizační kategorie „lid“ (*volk*), na jehož dějinném utváření se mají podílet faktory biologicko-klimatické, jazykové a kulturní. Ve spojení s termíny jako *Volksgeist* („národní duch“) získalo toto pojetí v dobovém etnologickém myšlení pevné místo a položilo v podstatě základní kámen pozdějších rasových teorií a nacistické ideologie *Blut und Boden* („Krev a půda“). Herderovy ideje se šířily zhruba ve stejné době, kdy byla anglickým filologem Williamem Jonesem identifikována příbuznost mezi indoevropskými jazyky, jejichž původní areál býval v této době situován na základě Bible do asijského vnitrozemí.¹⁷

Největší zápal pro romanticko-nacionalistické ideje charakterizoval během 19. století zejména Německo a Rakousko. Nahrávala tomu bezpochyby i skutečnost, že se zde v této době – oproti jiným germánským či románským zemím – politická a národní identita teprve utvářela. K projevům tohoto zápalu patřilo mimo jiné i houževnaté studium na polích historické literatury a folklóru, jemuž (minimálně po roce 1830) jednoznačně dominují právě němečtí autoři.¹⁸ Za klíčová lze v tomto ohledu považovat

---

Obvykle bývá spojován s adjektivy jako „lidový“, „národní“, „národovecký“, „etnický“, „rasový“ či s jejich složeninami. Alfred Krauss, rakouský exponent *völkisch* hnutí, popsal tento ústřední pojem roku 1925 jako „totéž co ‚nacionální‘, ale přece jen něco jiného ... jako [by slo] dva kusy oblečení ze stejné látky, ale pro různá těla“ (= „*dasselbe wie ‚national‘, aber doch etwas anderes ... wie zwei aus demselben Stoff für verschiedene Körper zugeschnittene Kleider*“); viz Uwe Puschner, „The Notions *Völkisch* and Nordic: A Conceptual Approximation“, in: Horst Junginger – Andreas Åkerlund (eds.), *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 21-38: 22. Termín lze však chápat i jako ekvivalent k adjektivu „nacistický“. Roku 1933 jej ostatně označil sám Hitler, který se k němu dříve pro přílišnou mnohovýznamovost stavěl odmítavě, za „jeden z nevhodnějších termínů, jak vystihnout ideologii národního socialismu“ (*ibid.*, 23). Přes rozmanitost německých *völkisch* spolků, vzniklých od konce 19. století, lze prakticky u všech identifikovat jisté společné rysy, zejména protiliberální a protikosmopolitní postoje, antisemitismus, nacionalismus, konzervativismus, patriarchální hodnoty, podporu eugeniky, náboženskou afiliaci převážně k protestantismu, případně i ezoterismu (*ibid.*, 24-26).

16 Viz zejména B. Mees, *The Science of the Swastika*..., 11-34.

17 B. Lincoln, *Theorizing Myth*..., 52-54.

18 *Ibid.*, 52-56.

především díla Jacoba a Wilhelma Grimmových z období 1815-1835,¹⁹ jež vynikají jak heuristikou literárních a etnografických informací, tak i snahou o precizní lingvistické analýzy (jakkoli je dnes zřejmé, že mnohé jejich etymologické výklady mytologických jmen a pojmů byly mylné). Oba bratry lze v podstatě považovat za průkopníky oboru germánských studií. Základní ideje jejich prací budou pro folkloristiku typické hluboko do 20. století, zvláště pak předpoklad, 1) že středověký a novověký folklór evropských zemí zakonzervoval někdejší bohatou etnickou (či národní) předkřesťanskou tradici a 2) že lze skrze folklorní zdroje předkřesťanské kultury a mytologie úspěšně rekonstruovat, neboť víceméně odrážejí jejich původní podobu. Jak je zřejmé již z titulů jejich nejvýznamnějších děl, adjektiva „německý“ (*deutsch*) a „germánský“ (*germanisch*)²⁰ byla bratry Grimmovými považována bezmála za ekvivalenty.²¹

Během druhé poloviny 19. století vznikly respektuhodné sumarizační práce Karla Müllenhoffa (1818-1884), univerzitního germanisty z Kielu, který se oproti Grimmům soustředil spíše na starší, středověké prameny.²² Evolucionistické principy vnesl do studií germánského folklóru Wilhelm Mannhardt (1831-1880). Ve svých analýzách panteonů a mytologií starých Germánů rozlišoval vrstvu „vegetativní“ (coby starší a primitivnější, založenou na animismu) a „astrální“ (mladší a abstraktnější, z níž vychází hierarchizovaný polyteismus).²³ O něco komplikovanější perspektivu vývoje starogermánské i širší „indogermánské“ teologie představil jeho souputník Elard Hugo Meyer v souborném díle *Indogermanische Mythen* z let 1883-1887.²⁴ Podle jeho názoru se starogermánská religiozita vyvíjela prostřednictvím fúze animismu (kultu přírodních démonů), teismu (kultu bohů) a manismu (kultu předků či obecněji představ o netělesné duši).²⁵

O metodologicky kritičtější uchopení skandinávských mytologických pramenů se pokusili například švédský badatel Viktor Rydberg (1828-

19 Především Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, Göttingen: Dieterich 1835; Wilhelm Grimm, *Deutsche Sagen* I-II, Berlin: Nicolaische Buchhandlung 1816-1818; Jacob Grimm – Wilhelm Grimm, *Kinder- und Hausmärchen* I-II, Berlin: Realschulbuchhandlung 1812-1815.

20 Adjektivum *germanisch* mělo v němčině ještě dlouho po Grimmech zároveň významy „germánský“ i „staroněmecký“. V angličtině se adjektiva *Germanic* a *German* neztřídkou zaměňují do současnosti – srov. B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 35.

21 Stefan Arvidsson, *Aryan Idols: Indo-European Mythology as Ideology and Science*, London – Chicago: University of Chicago Press 2006, 131-132.

22 Zvláště Karl Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde* I-V, Berlin: Weidmann 1870-1900.

23 Např. Wilhelm Mannhardt, *Germanische Mythen: Forschungen*, Berlin: Schneider 1858; id., *Mythologische Forschungen*, Strassburg: Trübner 1884.

24 Elard Hugo Meyer, *Indogermanische Mythen* I-II, Berlin: Dümmler 1883-1887.

25 Viz Å. Ström – H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion...*, 29-30; S. Arvidsson, *Aryan Idols...*, 136-137.

1895)²⁶ nebo norský filolog Sophus Bugge (1833-1907).²⁷ Ten přišel s tezí – ve své době notně provokativní –, že obsahy středověkých eddických děl byly pravděpodobně zásadně ovlivněny řecko-římskou a židovsko-křesťanskou tradicí, importovanými na Island v rámci procesu christianizace.²⁸ Podobně skeptický postoj k pohanskému dědictví v eddické literatuře zastával i německý pozitivista z lipské univerzity Eugen Mogk (1854-1939), jeden z největších dobových znalců germánské mytologie.²⁹ Kritický přístup vykazují rovněž práce Karla Helma (1871-1960).³⁰ Navzdory vlivu dobového *völkisch* pangermanismu, s nímž Helm sympatizoval a který se zčásti promítá do jeho díla, akcentoval přece jen při studiu germánské mytologie a kultů regionální diverzitu a chronologii a nepracoval s nimi jako s uniformními kategoriemi.³¹

Nepřímo ovlivnil výzkum germánské mytologie také Friedrich Max Müller (1823-1900), oxfordský profesor lingvistiky německého původu, jehož přednášky o komparativní indoevropské mytologii měly ve své době obrovskou popularitu. Ačkoli se v Anglii stýkal s germanofilními kruhy (k jejichž entuziasmu byl spíše rezervovaný), specializoval se převážně na tradice Indie. Müllerovo pojetí mýtu víceméně odpovídalo převládajícím trendům v Německu. Chápal jej jako „nemoc jazyka“, respektive coby poetickou exegezi kultů herojských předků a přírodních fenoménů (především slunce). Pochopení mýtů měla podle něj umožnit modernímu badateli jednak metoda induktivní komparace, jednak etymologický rozbor mytických jmen, která již pro tradiční vyznavače přestala být srozumitelná.³² Za klasický prototyp indoevropského božstva považoval Müller řeckého solárního boha Apollóna Foiba, vycházející z představy, že protoindoevropská teologie se nejlépe zakonzervovala v iránském zoroastrismu, u jehož kultů je adorace atributů spojených se „světlem“ typická.³³ Uvedený přístup inspiroval některé dobové germanology – například německý historik

26 Viktor Rydberg, *Undersökningar i germanisk mytologi* I-II, Stockholm: Albert Bonniers Förlag 1886-1889.

27 Sophus Bugge, *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns oprindelse* I-II, Christiania: Cammermeyer 1881-1896.

28 Srov. Å. Ström – H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion...*, 29-30.

29 Eugen Mogk, „Germanische Mythologie“, in: Paul Hermann (ed.), *Grundriss der Germanischen Philologie*, Strassburg: Trübner 1891, 230-406; id., *Germanische Religionsgeschichte und Mythologie*, Berlin – Leipzig: de Gruyter 1927.

30 Karl Helm, *Altgermanische Religionsgeschichte* I-II, Heidelberg: Winter 1913-1937.

31 Srov. Å. Ström – H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion...*, 30.

32 Blíže viz Friedrich Max Müller, *Introduction to the Science of Religion: Four Lectures Delivered at the Royal Institution with Two Essays on False Analogies, and the Philosophy of Mythology*, London: Longmans, Green, Reader and Dyer 1873.

33 K tématu viz Friedrich Max Müller, *Chips from a German Workshop* I-IV, London: Longmans, Green and Co. 1868-1875.

Franz Josef Mone³⁴ interpretoval Ódina ze Snorriho euhemérizovaného mýtu o migraci Ásů z asijské domoviny coby manifestaci „svatého světla“, jehož jsou všechna ostatní božstva potomky.³⁵ Obecně byl však Müller přijímán ve střední Evropě i Skandinávii dosti ambivalentně. Dráždil zejména neskrývanou apologii (protestantského) monoteismu, který považoval za „přirozený“ a proti němuž se mu jevily indoevropské polyteismy jako „nevyzrálé“. Moderní hinduismus pokládal za anachronický a dobové nadšení Evropanů pro pohanství a panteismus za společensky rozvrtné procesy.³⁶ Nedlouho po jeho smrti došlo navíc k rozvoji komparativní lingvistiky (zvláště v pojetí Saussurovy strukturalistické školy) a jeho etymologické rozbory i ústřední teze byly z drtivé většiny rozmetány.³⁷

V Británii navíc ustupuje mezi lety 1880-1920 lingvistická orientace religionistiky progresivnímu evolucionismu, reprezentovanému E. B. Tylorem, R. R. Maretem nebo J. G. Frazerem. Model lineárního kulturního vývoje, vybudovaný na základě antropologických poznatků ze zámořských kolonií, tak nahrazuje Müllerem zastávanou romantizující představu nepravidelného kolísání mezi vývojem a úpadkem, které evidoval jak v rámci pohanství, tak i křesťanství.³⁸ Ve Francii, kde se indoeuropeistika rozvíjela mimo jiné i zásluhou židovských akademiků (zejména Émila Benvenista nebo Henriho Huberta), vycházely metody výzkumu především ze sociální antropologie durkheimovské školy. Změna nastala prakticky až po roce 1930 s revitalizací komparativní mytologie Georgesem Dumézilem. Ve Skandinávii a střední Evropě si naopak udrželo pozice (v podstatě již od časů bratrů Grimmových) filologické studium, vycházející z propojení lingvistiky, historie a folkloristiky.

Politickou rovinu germánských studií, projevující se jednak v ideologii pangermanismu, jednak zálibou v uměle vytvářených „národních mytologiích“, dokládají zvláště v Německu velkolepé vlastenecké památníky, budované během 19. století. K těm nejvýznačnějším patří tzv. Valhalla, postavená mezi lety 1832-1842 poblíž Řezna, poněkud paradoxně v klasicistním stylu evokujícím řecko-římskou sakrální architekturu, či novogotický památník Hermannsdenkmal poblíž Paderbornu, vzniklý v období 1838-1875 a oslavující cheruského vůdce Arminia. Bezprostředně po

34 Viz dvousvazkové dílo Franz Josef Mone, *Geschichte des Heidentums im nördlichen Europa I-II*, Leipzig – Darmstadt: Leske 1822-1823.

35 Blíže viz S. Arvidsson, *Aryan Idols...*, 65-66.

36 Viz zvláště Friedrich Max Müller, *Theosophy or Psychological Religion: The Gifford Lectures Delivered before the University of London in 1892*, London: Longmans, Green and Co. 1893. K Müllerově recepci novopohanského hnutí viz S. Arvidsson, *Aryan Idols...*, 84-89. K přijímání Müllerova díla dobovými religionisty viz *ibid.*, 130-131.

37 B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 66-69.

38 S. Arvidsson, *Aryan Idols...*, 124-128.

sjednocení Německa pak byla v letech 1875-1885 vystavěna u Rýna neda- leko Mohuče monumentální socha personifikované Germánie.³⁹ Tytéž ideály jsou manifestovány i soudobými operními dramaty Richarda Wagnera, především čtyřdílným *Prstenem Nibelungů* (*Der Ring des Nibelungen*) z roku 1876, jehož obsah invenčním způsobem spojuje středověké německé legendy se skandinávskou mytologií.⁴⁰ Před rokem 1900 se v německých zemích objevují také první „árjofilní“ periodika, jako například bavorský *Heimdall*, nazvaný podle staroseverského boha-strážce říše Ásů. Jeho obsahu dominovala témata týkající se prehistorie nadalpské Evropy, prezentovaná v duchu nacionalismu, antisemitismu a často také antirománství či antikřesťanství.⁴¹

S uvedenými trendy úzce souvisí také zakládání novopohanských *völkisch* spolků, časově se víceméně shodující s genezí (novo)druidských řádů ve Francii a Británii. Největší vitalitu z nich prokázal patrně berlínský Germanenorden (založený 1912) a jeho mnichovská odnož Thule (1918).⁴² Religiozita novopohanů se obvykle zakládala na informacích z hlavních pramenů ke germánskému pohanství, tedy Tacitově *Germánii*, islandských *Eddách* a archeologii skandinávského prostoru.⁴³ *Poetická Edda*, kterou nacionalistický žurnalista Wilhelm Schwaner označil počátkem 20. století za „germánskou Biblii“, představovala významnou inspiraci pro soudobé novopohanské básníky. Oblibě se těšila především *Vědmina věštba* (*Völuspá*), jejíž profetický styl tehdejší básníci nezdědka napodobovali.⁴⁴ Míra pozdější provázanosti těchto spolků s Hitlerovou NSDAP a celkový vliv novopohanství na religiozitu nacistického Německa bývají častým předmětem akademických diskuzí.⁴⁵ Je nepochybné, že novopohané vyka-

39 M. Todd, *Germáni...*, 253-255.

40 Viz B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 59-61.

41 B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 18.

42 Viz *ibid.*, 42.

43 U. Puschner, „The Notions *Völkisch...*“, 30.

44 Debora Dusse, „The Eddic Myth between Academic and Religious Interpretations“, in: Horst Junginger – Andreas Åkerlund (eds.), *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 73-86: 75-77.

45 Mezi řadovými členy NSDAP společnost byly zřejmě větší popularitu než mimo stranu, obecně však byla s *völkisch* spolky svázána spíše starší generace nacionalistů než hlavní Hitlerovi spolupracovníci po roce 1933. Partikularismus a špatná kontrolovatelnost novopohanských skupin, individualismus členů i rozkladný vliv jejich aktivit na nominálně křesťanskou společnost byly zřejmě důvodem, proč novopohané – až na výjimky – nepronikali do exkluzivních státních organizací typu SS. V jejím rámci sice platilo (na základě explicitních pokynů Rudolfa Hesse) „starogermánské pojetí svobody vyznání“, nevztahovalo se ovšem na židy, ateisty a jiné „nepřátele společnosti lidu“ a nežádoucí byly i otevřeně antikřesťanské postoje – u novopohanů vcelku obvyklé. Německá společnost, u níž ve volbách roku 1933 zvítězila s 44 % hlasů NSDAP, zůstala ostatně podle statistik z let 1939-1945 z 95 % křesťanská, zatímco novopohané (respektive „věřící nekřesťanského a nežidovského vyznání“) v ní tvořili pouze okolo

zovali snahu stát se náboženskou bází národně-socialistického režimu.⁴⁶ Pokusy o revitalizaci germánského pohanství však v tomto směru nakonec ztroskotaly, podobně jako dobová romantická vize německé „domoviny“ coby ryze venkovského prostředí bez industrializace a modernizace.⁴⁷

Obdobné kulturní trendy či náboženské ideje se vedle německých zemí objevovaly především ve Švédsku – vedle Islandu prakticky jediné germánské zemi, do které během druhé světové války nevtrhla německá armáda a přes niž po válce prchali četní nacisté do Jižní Ameriky. Během 30. let, kdy v zemi sílil obdiv k německému nacismu, zde vznikla Manhemská společnost (*Samfundet Manhem*). Její představitel – jako Nils Hannerz, označující Germány za „Bohem vyvolený národ“ – volali po „druhé reformaci“ s cílem vytvořit „evangelickou nordickou víru“.⁴⁸ Pokusy o užší spolupráci s německým institutem Nordische Gesellschaft, vzniklým roku 1921 za účelem podpory německo-skandinávského partnerství, se však nezdařily kvůli „sice úctyhodnému, ale jemně diletantskému charakteru“ Manhemské společnosti (jak se o ní údajně vyjádřil německý vyslanec ve Stockholmu).⁴⁹

0,2 %. Podle dominantního názoru historiků mělo proto křesťanství zůstat v rámci Třetí říše i nadále podporovaným typem religiozity. Ze záповědi církevním úředníkům vstupovat do SS, stejně jako z Hitlerových osobních antipatií vůči majoritním církvím však pravděpodobně vyplývá, že protěžovaným typem křesťanství se měla stát spíše nějaká z jeho „arizovaných“ (resp. novopohansky reinterpretovaných) forem. Takový závěr by mohl dokládat již samotný výběr svastiky (kterou měl ve znaku novopohanský spolek Thule) za ústřední symbol nacistického režimu – viz Horst Junginger, „Nordic Ideology in the SS and the SS Ahnenerbe“, in: Horst Junginger – Andreas Åkerlund (eds.), *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 39-69; srov. B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 112-113; U. Puschner, „The Notions *Völkisch*...“, 21-38. Ohledně vztahu německého nacismu a náboženství stojí v každém případě za pozornost rozdílné závěry specializovaných historiků, jako jsou Nicholas Goodrick-Clarke, Richard Steigmann-Gall a Ernst Piper – viz Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: The Ariosophists of Austria and Germany 1890-1935*, Wellingborough: The Aquarian Press 1985 (české vydání: Nicholas Goodrick-Clarke, *Okultní kořeny nacismu: Rakouští a němečtí ariosofisté [1890-1935]*, Praha: Votobia 1998); Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge: Cambridge University Press 2003; Ernst Piper, „Steigmann-Gall, The Holy Reich“, *Journal of Contemporary History* 42/1, 2007, 47-57.

46 V roce 1933 se deset novopohanských skupin (tj. zhruba 170 lidí) sjelo na durynském hradě Wartburg, kde založili společně Hnutí německé víry (*Arbeitsgemeinschaft Deutsche Glaubensbewegung*). Mělo však životnost pouhé tři roky a jejímú iniciátorem, tübingskému religionistovi Jakobu Wilhelmu Hauerovi, bylo pro antikřesťanské postoje dlouho bráněno vstoupit do NSDAP – viz H. Junginger, „Nordic Ideology in the SS...“, 39-43.

47 U. Puschner, „The Notions *Völkisch*...“, 29.

48 L. Berggren, „*Völkisch* Thought in Sweden...“, 157-167.

49 *Ibid.*, 161.

V anglosaských zemích, kde ideologie národního socialismu neměla z různých důvodů významnější podporu, sice germanofilní spolky vznikaly před rokem 1939 také, ovšem s relativně nižší mírou politických ambicí i akademického radikalismu. Nejdlejší životnost z nich prokázala zřejmě dosud existující Vikinská společnost pro studium Severu (*Viking Society for Northern Research*), založená roku 1892 v Londýně. Podobně jako v případě Manhemské společnosti se její členové veřejně angažovali pořádáním tematických přednášek za účasti předních akademiků a podporou výzkumu či publikační činnosti zaměřené na archeologii, historii a folklór Skandinávie.⁵⁰

Akademické trendy meziválečného období

Výzkumu starogermánských tradic dominovaly patrně již od časů bratrů Grimmových německé země. Platilo to zvláště pro filologii a folkloristiku, zatímco německá archeologie zůstávala až do rozvoje s generací Gustafa Kossinny po roce 1900 ve stínu Británie a Skandinávie. Inštituty starogermánských či staroseverských studií v Německu vznikají v přímé souvislosti s popularitou *völkisch* ideologie, zvláště v období mezi sjednocením Německa (1871) a koncem první světové války (1918). Výrazněji se tento trend projevoval v progresivnějším protestantském prostoru s obecně vyšší popularitou alternativních náboženských hnutí⁵¹ a později i vyšší podporou NSDAP.⁵² Počátkem 20. století existovaly ústavy staroseverských studií na univerzitách v Heidelbergu, Lipsku, Berlíně a Kielu, k čemuž do roku 1933 přibýlo ještě několik institutů pro severská studia, z těch větších zejména v Rostocku a Greifswaldu.⁵³ Zřetelná metodologická dichotomie mezi optimistickým idealismem a skeptickým pozitivismem, rýsující se v podstatě již od roku 1850, se během meziválečného období vychýlila jednoznačně ve prospěch idealistických *völkisch* interpretací. K umírněnějším a erudovanějším badatelům tohoto proudu patřil v Berlíně působící Švýcar Andreas Heusler (1865-1940). Jeho díla

50 Blíže viz oficiální webové stránky společnosti Viking Society for Northern Research, <<http://www.vsnr.org/about/>>, [21. 2. 2017].

51 Za informaci vděčím Bernadett Bigalkeové z Universität Leipzig (čerpám z ústního sdělení po její přednášce „Alternative Social Networks: Esotericism and Life Reform in Germany around 1900“, prosloušené na Masarykově univerzitě v Brně dne 22. 3. 2016).

52 Viz dostupné statistiky a přehledovou mapu: „Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei“ [online], in: *Wikipedia: Die freie Enzyklopädie*, <https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalsozialistische_Deutsche_Arbeiterpartei>, [21. 2. 2017].

53 Viz A. Åkerlund, „Nordic Studies...“, 170, 175.

z 20. let⁵⁴ patrně nebyla šíří orientace v raně germánské literatuře doposud překonána a jeho teze k paralelám mezi torzovitými doklady předkřesťanských tradic v Německu a Skandinávii působí i při současném stavu poznání vcelku akceptovatelně.⁵⁵ Pro 30. léta jsou emblematická zvláště díla o indoevropských válečnických spolcích (*Männerbünde*) od Švéda Stiga Wikandera (1908-1983) a Rakušana Otto Höflera (1901-1983), která ve své době získala ohlas jak mezi akademiky, tak zejména mezi četnými amatérskými germanology (včetně velitele SS Heinricha Himmlera). Oba uvedené autory, spolupůsobící během 30. let krátkodobě na mnichovské univerzitě, spojovala kromě akademické specializace i pronacistická orientace. K Höflerovým ústředním tématům patřily mimo jiné otázky kolem genetických vztahů mezi kontinentálním germánským „kmenem“ Hariů (zmiňným u Tacita) a skandinávskými bojovníky *einherjar* (evidovanými o více než tisíciletí později eddickou tradicí) nebo kontinuita starogermánských vojenských institucí po christianizaci.⁵⁶ Wikanderova dizertace *Der arische Männerbund* z roku 1938,⁵⁷ nacházející paralely těchto „mužských spolků“ ve staroíránském prostředí, proto Höflera nemohla nezaujmout. Teze, zastávaná oběma autory, že se jedná o společné kulturní dědictví indoevropské ekumeny, rozštěpovala akademiky již v meziválečném období a interpretační kontroverze se v tomto ohledu táhnou prakticky do současnosti.⁵⁸

Významné byly v meziválečném období také analytické práce holandského religionisty Jana de Vriese (1890-1964). V dodnes ceněném dvou-svazkovém díle *Altgermanische Religionsgeschichte*⁵⁹ představil erudovaný historický vhled do starogermánské religiozity. Také de Vries byl orientován germanofilně (v politickém i antropologickém smyslu) a pronacisticky. Jeho dílo *Die Welt der Germanen* vyšlo roku 1934⁶⁰ se svastikou na přebalu. Kvůli kolaboraci s nacistickým Německem byl po válce ve své vlasti na dlouhou dobu odstaven z akademické sféry.⁶¹

54 Viz zvláště Andreas Heusler, *Die altgermanische Dichtung*, Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion 1923; id., *Deutsche Versgeschichte* I-III, Berlin: de Gruyter 1925-1929.

55 Srov. B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 80-82.

56 Viz Otto Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen*, Frankfurt: Diesterweg 1934.

57 Stig Wikander, *Der arische Männerbund: Studien zur indo-iranischen Sprach- und Religionsgeschichte*, Lund: Ohlsson 1938.

58 B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 90-91; A. Åkerlund, „Nordic Studies...“, 178-179.

59 Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte* I-II, Berlin – Leipzig: de Gruyter 1935-1937.

60 Jan de Vries, *Die Welt der Germanen*, Leipzig: Quelle und Meyer 1934.

61 B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 85-86; B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 126; Å. Ström – H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion...*, 30.

Koncem 30. let začíná epocha průkopnických prací Georgese Dumézila (1898-1986). Jeho zásluha spočívá v revitalizaci indoevropské srovnávací mytologie, poněkud diskreditované metodologicky nezakotvenými pracemi F. M. Müllera, a především v citlivém analytickém studiu duchovních kultur Indoevropanů, do té doby pod vlivem evolucionismu považovaných za „primitivní“.⁶² Svoji hypotézou indoevropské „trojfunkční ideologie“ (*idéologie tripartite*), již demonstroval na četných příkladech z dochovaných mytologií, ovlivnil Dumézil nejen četné přední germanology (J. de Vries, O. Höfler) a religionisty (M. Eliade), ale také antropology (C. Lévi-Strauss) a sociology (M. Foucault) a vedle toho i novopohanské hnutí (minimálně do konce 20. století).⁶³ V prostředí germánských tradic aplikaci svého modelu nastínil v monografii *Mythes et dieux des Germains* (1939),⁶⁴ jejíž přehodnocenou a notně doplněnou verzi pak představil o dvacet let později pod názvem *Les dieux des Germains*.⁶⁵ Vzhledem k jazykové erudici i analytickým schopnostem jeho germanologické práce nepostrádají na kvalitě. Doložené struktury starogermánských panteonů ani mytologická témata však s jeho hypotetickými modely příliš nekorespondují a indoevropské paralely (zvláště z Říma a Irska), o které se při svých analýzách opíral, také nejsou vždy přesvědčivé. Argumentačně přesvědčivější byly spíše jeho polemiky s pozitivisty Eugenem Mockem a jeho žákem Walterem Baetkem, vedené o autenticitu pohanských motivů v eddické tradici (o níž byl Dumézil pevně přesvědčen).⁶⁶

Dumézilovu akademickou reputaci v poválečném období negativně poznamenala jeho profašistická orientace, projevující se úzkými styky s reprezentanty francouzské krajní pravice (před válkou i po ní) nebo promusoliniovskými texty v deníku *La Jour* (psanými pod pseudonymem Georges Marcenay). Židovští historikové A. Momigliano, C. Ginsburg a později B. Lincoln označili jeho *Mythes et dieux des Germains*, psané v době vrcholící fašizace v Německu a Francii, za implicitní adoraci krajně pravicové politiky. Pro objektivitu je však třeba dodat, že vznesené důkazy mají poněkud spekulativní charakter a Dumézil sám je do konce svého života odmítal.⁶⁷

62 Viz S. Arvidsson, *Aryan Idols...*, 138-139.

63 Viz *ibid.*, 1-3; B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 123-124.

64 Georges Dumézil, *Mythes et dieux des Germains*, Paris: Leroux 1939.

65 Georges Dumézil, *Les dieux des Germains*, Paris: Presses Universitaires de France 1959.

66 Viz Georges Dumézil, *Loki*, Paris: Flammarion 1986, 61-91 (část vyšla česky v překladu Ivo Budíla: Georges Dumézil, „Rehabilitace Snorriho“, in: id., *Mýty a bohové Indoevropanů*, ed. Hervé Coutau-Bégarie, Praha: Oikoymenh 1997, 211-233).

67 Blíže viz B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 123-137. Kriticky se k Lincolnově obvinění Dumézila staví např. Hervé Coutau-Bégarie, „Thiasa sykofantů („Bratrstvo pomlouváčů“), in: Georges Dumézil, *Mýty a bohové Indoevropanů*, ed. Hervé Coutau-Bégarie,

Otevřená nacionalistická orientace převládla ve vědeckém prostředí zvláště v německých zemích, a to pozvolna již od 20. let, s vrcholem na přelomu 30. a 40. let. Serióznější badatelé byli ze svých pozic vytlačeni kvůli „neárijskému“ původu nebo názorové orientaci, anebo politizaci vědy – s většími či menšími rozpaky – z vlasteneckých důvodů tolerovali. Vrchol kariéry během této epochy zažil například vídeňský religionista Rudolf Much (1862-1936), který považoval v duchu ideologie *de septentrione lux* za „germánské“ nejen tzv. laténské umění doby železné mezi Alpami a Ardenami, ale i piktogramy z jižních Alp (kvůli typové podobnosti s rytinami ze Skandinávie).⁶⁸ Symbolické umění ze skandinávských skalních rytin poutalo pozornost germanologů dlouhodobě, byť ani jejich vazba na starogermánskou mytologii či panteony není příliš zřejmá a počátky této umělecké tradice navíc pravděpodobně předcházejí rozšíření germánských jazyků na poloostrově. Jejich spojování s Germány vycházelo před rokem 1945 především z důvěry v tzv. severoevropskou hypotézu o původu indoevropských jazyků, populární zvláště mezi německými badateli.⁶⁹ Medievalista Gustav Neckel (1878-1940) se například snažil z rytin odvodit původ runového písma⁷⁰ a Hermann Wirth (1885-1981) zase na jejich základě „rekonstruoval“ starogermánské panteony. Díla tohoto holandského „árjosofa“ měla v novopohanských kruzích velkou popularitu, mezi seriózními akademiky byla naopak považována za krajně nedůvěryhodná. Wirthova habilitační práce *Vzestup lidstva: Bádání nad dějinami náboženství, symbolismu a písma atlantsko-severské rasy*⁷¹ z 20. let byla na univerzitě v Marburgu odmítnuta na základě metodologické nedostatečnosti a s dílem *Nejstarší runy nejvyššího boha*⁷² z konce 30. let neuspěl v kandidatuře na univerzitní místo ve Stockholmu. Po nástupu nacismu byl nicméně jmenován profesorem na berlínské univerzitě a v letech 1935-1937 působil jako šéf institutu Ahnenerbe, ustaveného Heinrichem Him-

Praha: Oikoymenth 1997, 237-239; viz také Jaan Puhvel, „After Dumézil, What?“, in: Edgar Polomé (ed.), *Indo-European Religion after Dumézil*, Washington, DC: Institute for the Study of Man 1996, 147-155.

68 Viz B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 87-88, 237.

69 Viz S. Arvidsson, *Aryan Idols...*, 143-144; B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 73-79.

70 Viz B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 175-179.

71 Hermann Wirth, *Der Aufgang der Menschheit: Untersuchungen zur Geschichte der Religion, Symbolik und Schrift der atlantisch-nordischen Rasse*, Jena: Diederichs 1928.

72 V originále *Den store gudens aldste runor*. Práce vznikla nejspíše v letech 1937-1939 a je dochována pouze ve formě resumé (viz Horst Junginger – Andreas Åkerlund, „Introduction: Nordic Ideology, Religion and Scholarship“, in: iid. [eds.], *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 1-17: 8-9, 13-14).

lerem za účelem studia „duchovní prehistorie“ (*Geistesurgeschichte*).⁷³ Kvůli vědecké neserióznosti i antikřesťanským postojům byl však v roce 1937 na postu nahrazen přesvědčeným luteránem Walterem Wüstem a od 40. let bylo již i samotným Himmlerem podporováno v rámci institutu kritičtější germanologické studium. Pozitivisté byli v Německu do té doby pod soustavným, často agresivním tlakem *völkisch* akademiků, včetně radikálních studentů. Přední runolog Helmut Arntz (1912-2007) byl například donucen opustit akademickou sféru kvůli soustavné kritice Wirthových prací, pozitivistický germanolog Friedrich von der Leyen (1873-1966) čelil podobným nesnázím kvůli odmítání Höflerova pojetí indoevropských *Männerbünde* a lingvista Sigmund Feist (1865-1943) byl kvůli (oprávněnému) přesvědčení, že prostor Porýní nebyl po etnické stránce v době železné výlučně „germánským“, označen Gustavem Neckelem za „nepřítele starých Germánů“.⁷⁴ Naproti tomu dílo Waltera Baetkea (1884-1978), profesora historie náboženství z Lipska, bylo navzdory pozitivistickému základu respektováno. Vynikalo na svou dobu mimořádným přehledem v pramenech i střídavou prací s nimi a navzdory autorově loajalitě k nacistickému režimu bylo publikováno i po válce. Baetkeova díla z přelomu 30. a 40. let jsou ceněná prakticky do současnosti. Platí to zvláště pro *Das Heilige im Germanischen* z roku 1942,⁷⁵ v němž představil teorii dvou typů „svatosti“ (kulticko-rituální a teologické), zakončovaných ve staré gótsčině a hornoněmčině (*weihs/wei-* versus *hailags/heil-*).⁷⁶ Baetke patřil k nejdůležitějším germanologům až do 60. let,⁷⁷ kdy začínají při výzkumu indoevropských náboženství dominovat komparativní přístupy, vnesené Georgesem Dumézilem.

73 K ústředním tématům institutu patřil zvláště 1) výzkum starověkých symbolů (*Sinnbild Forschung*), především skalních rytin ve Skandinávii a italských Alpách, považovaných nacistickými humanisty za projevy „širší árijské civilizace“, jež dala vzniknout starověkému Římu a později středověké Římsko-německé říši, 2) archeologické výzkumy v Německu, údajně na základě Himmlerova přání, aby poblíž každé základny SS byla objevena nějaká starogermánská lokalita, 3) výzkumy na Islandu s cílem identifikovat místa pohanských *thingů* a 4) výzkumy v Himalájích ve snaze objevit relikty „árijské“ civilizace (nikoli bez souvislosti s ezoterickými hypotézami novopohanů). Členové Ahnenerbe byli také během války angažováni v pokusech na věznicích z koncentračních táborů – viz H. Junginger, „Nordic Ideology...“, 52-53; M. Todd, *Germáni...*, 256; B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 237-238.

74 Viz B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 170-179.

75 Walter Baetke, *Das Heilige im Germanischen*, Tübingen: Mohr 1942.

76 Viz zejména Bernard Mees, „Charisma, Authority and Heil: Walter Baetke and the Chasm of 1945“, in: Horst Junginger – Andreas Åkerlund (eds.), *Nordic Ideology between Religion and Scholarship*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2013, 87-106.

77 Hodnotné (již v osmi vydáních publikované) je dvousvazkové dílo Walter Baetke, *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur I-II*, Berlin: Akademie-Verlag 1965-1968.

Poválečný vývoj

Politika nacistického Německa se zásadně podepsala na charakteru starogermánských studií, a to jak před rokem 1945, tak i po něm. Zatímco před válkou patřilo starogermánské náboženství v rámci religionistiky k nejintenzivněji studovaným tématům (pochopitelně především v germánských zemích), po válce došlo naopak k jeho výraznému upozadění, až bezmála tabuizaci. V německojazyčných zemích se tato rezistence projevuje v latentní podobě prakticky do současnosti.⁷⁸ Institut Ahnenerbe byl ihned po válce zrušen a akademikové s jeho činností jakkoli spojení byli sesazeni z pozic. Denacifikace se nicméně týkala spíše nejextrémnějších případů (H. Wirth, W. Wüst), zatímco střízlivější akademikové byli nedlouho po válce rehabilitováni a vrátili se do univerzitního prostředí (W. Baetke), což platilo i pro některé dřívější stoupence nacismu a členy výše zmíněného institutu (O. Höfler). Zvláště v Západním Německu (NSR alias BRD) byl průběh tohoto procesu vlažnější. Sami obvinění se ostatně obvykle považovali spíše za „pravicové konzervativce“ než za „nacistické zločince“.⁷⁹ Těžší osud měli nezřídka pronacističtí germanologové mimo Německo. Charakteristický je v tomto ohledu případ Jana de Vriese, jemuž platil zákaz akademického působení až do 60. let.⁸⁰ Paradoxně právě z období, které strávil nuceně v ústraní, pocházejí jeho nejvýznamnější souhrnná díla, s nimiž lze dodnes pracovat.⁸¹

Těžiště výzkumu mytologie se po válce přeneslo z německých zemí do Francie, v jejímž hlavním městě krátkodobě spolupůsobily tři významné ikony světové religionistiky 50.-80. let – Georges Dumézil, Mircea Eliade a Claude Lévi-Strauss.⁸² Germanologie se nadále rozvíjela především ve skandinávských zemích, kde se v 50. letech víceméně navázalo na předválečné bádání. Ve Švédsku – v letech 1933-1945 silně proněmecky orientovaném – více zakořenila komparativní „dumézilovská“ tradice (Stig Wikander, Åke Ström), zatímco v Norsku a Dánsku spíše pozitivistické „mannhardtovské“ přístupy (Anne Holtsmark, Hans Ellekilde).⁸³ V rámci

78 Stačí jen letmý pohled na specializaci pracovníků religionistických pracovišť, kvalitu muzejních expozic či množství skanzenů věnovaných v Německu a Rakousku tématu starých Germánů (ve srovnání například s Keltů, Římany nebo dobou kamennou).

79 Za četné detailní informace o etapách vývoje germánských studií (nejen) v Německu vděčím Horstu Jungingerovi z Univerzity Leipzig a Janu A. Kozákovi z Univerzity Karlovy (osobní konzultace, 2015).

80 Srov. B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 259-266.

81 Jde zejména o přepracovanou dvoudílnou monografii Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte I-II*, Berlin: de Gruyter 1956-1957, dále např. id., *Altordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden: Brill 1961.

82 Viz B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 141-147.

83 Srov. Å. Ström – H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion...*, 31-36.

dialektiky či syntézy obou uvedených směrů pokračuje studium starogermánské religiozity prakticky do současnosti. Výsledkem jsou ve srovnání s předválečným badáním opatrnější interpretace podložené intenzivnější pramennou kritikou.

Poválečná revitalizace germánských studií se váže v podstatě až k průběhu 60. a 70. let. V popředí přitom stojí především anglosaští autoři, mezi nimiž v této době nápadně roste zastoupení žen – zmínit lze například Ursulu Dronkeovou (1920-2012)⁸⁴ nebo Hildu Ellisovou Davidsonovou (1914-2006).⁸⁵ Významnou dělicí osou, na jejímž základě lze vymezit metodologickou orientaci badatelů bezmála do konce 20. století, zůstává kontroverzní Dumézilovo „trojfunkční“ schéma. Například Raymond Ian Page (1924-2012)⁸⁶ nebo Peter Buchholz (nar. 1941)⁸⁷ zastávají v ohledu jeho použitelnosti kritickou skepsi, zatímco dílo podobně erudovaného Gabriela Turville-Petrea (1908-1978)⁸⁸ je vůči Dumézilovi podstatně shovívavější.

Kritické trendy vnesené anglosaskou germanologií jsou metodologicky aktuální v podstatě do současnosti. Autory významných příspěvků jsou vedle anglickojazyčných autorů (jako John Lindow⁸⁹ nebo Bruce Lincoln⁹⁰) zejména Skandinávci (Stefan Brink⁹¹ a Olof Sundqvist⁹² ve Švédsku, Jens

84 Např. Ursula Dronke, *Myth and Fiction in Early Norse Lands*, Aldershot: Variorum 1996.

85 V rámci autorčina rozsáhlého germanologického díla lze zmínit alespoň významné religionistické monografie: Hilda Ellis Davidson, *Gods and Myths of Northern Europe*, London: Pelican Books 1964; ead., *The Lost Beliefs of Northern Europe*, London – New York: Routledge 1993.

86 Např. Raymond Ian Page, *Norse Myths*, London: British Museum Press 1990.

87 Viz např. v 60. a 70. letech široce diskutovaný článek: Peter Buchholz, „Perspectives for Historical Research in Germanic Religion“, *History of Religions* 8/2, 1968, 111-138.

88 Např. Gabriel Turville-Petre, *Myth and Religion of the North: The Religion of Ancient Scandinavia*, London: Weidenfeld and Nicolson 1964.

89 Např. John Lindow, *Norse Mythology: A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs*, Oxford – New York: Oxford University Press 2001.

90 Např. Bruce Lincoln, *Between History and Myth: Stories of Harald „Fairhair“ and the Founding of the State*, Chicago: University of Chicago Press 2014. Ke starogermánským náboženstvím ve srovnávací indoevropské perspektivě viz zvláště monografii Bruce Lincoln, *Death, War, and Sacrifice: Studies in Ideology and Practice*, Chicago: University of Chicago Press 1991.

91 Viz např. autorovy studie ve sborníku Stefan Brink – Neil Price (eds.), *The Viking World*, London – New York: Routledge 2008.

92 Např. Olof Sundqvist, *Freyr's Offspring: Rulers and Religion in Ancient Svea Society*, Uppsala: Uppsala Universitet 2002.

Peter Schjødt⁹³ v Dánsku, Gro Steinsland⁹⁴ v Norsku). V německojazyčných zemích zůstává naopak bádání již od války relativně skromné a často se nese v hyperkritickém duchu – jako například v pracích Rudolfa Simka,⁹⁵ Julie Zernackové⁹⁶ či Klause von See.⁹⁷ Závěrem lze uvést, že kvalitní religionistické příspěvky k tématu vznikají po roce 1989 také v českém prostředí, především v řadách pražských specialistů na staroseverský kulturní prostor, jako jsou Helena Kadečková (1932-2018)⁹⁸ a z mladší generace především Jiří Starý (nar. 1971)⁹⁹ a Jan A. Kozák (nar. 1979).¹⁰⁰

Závěr

Jak je z předchozích odstavců evidentní, podstatná část výzkumu starogermánských tradic vykazuje znaky „politiky promítnuté do minulosti“ – jak se o úloze historiografie vyjadřoval počátkem 20. století ruský bolševický historik Michail Pokrovskij.¹⁰¹ Je také zjevné, že pokud lze chápat mýtus jako „ideologii v narativní formě“,¹⁰² pak lze tuto definici uplatnit nejen například na Snorriho *Prozaickou Eddu* či Saxonovy *Činy Dánů*, ale

93 Např. Jens Peter Schjødt, *Initiation between Two Worlds: Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion*, Odense: University Press of Southern Denmark 2008.

94 Např. Gro Steinsland, *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn*, Oslo: Pax 2005.

95 Např. Rudolf Simek, *Religion und Mythologie der Germanen*, Stuttgart: Theiss 2003.

96 Viz např. Julia Zernack – Katja Schulz (eds.), *Gylfis Täuschung: Rezeptionsgeschichtliches Lexikon zur nordischen Mythologie und Heldensage*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2018 (citovaná encyklopedie je jedním z publikačních výsledků dlouhodobého projektu „Edda-Rezeption“, zaštitěného Univerzitou J. W. Goetheho ve Frankfurtu nad Mohanem, jehož vedoucí je právě J. Zernacková).

97 Viz zvláště jeho příspěvky v Klaus von See – Beatrice La Farge – Katja Schulz et al., *Kommentar zu den Liedern der Edda I-VII*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter 1997-2012.

98 Cenné jsou především její české překlady Snorriho *Mladší Eddy* a *Ságy o Ynglinzích* (včetně doprovodných komentářů k nim): Snorri Sturluson, *Edda a sága o Ynglinzích*, překlad, poznámky a komentář Helena Kadečková, Praha: Argo 2004.

99 Viz např. Jiří Starý, „Dávny byl věk, kdy Ymi vládl...: Rád a chaos u starých Seveřanů“, in: Tomáš Vítek – Jiří Starý – Dalibor Antalík (eds.), *Řád a chaos v archaických kulturách*, Praha: Herrmann a synové 2010, 185-222; Jiří Starý, „Pohanské náboženství ve staroseverských krajových zákonících: Několik případových studií k době náboženského přechodu“, *Religio: Revue pro religionistiku* 22/2, 2014, 179-210.

100 Viz zvláště monografii věnovanou primárně staroseverskému bohu Ódinovi, avšak s obsáhlým úvodem do religiozity severních Germánů: Jan A. Kozák, *Óðinn: Mýtus, oběť a iniciace*, Praha: Herrmann a synové 2017.

101 Viz Bernice Rosenthal, *New Myth, New World: From Nietzsche to Stalinism*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press 2002, 282-284.

102 Uvedenou definici (před mnoha dalšími možnými uchopeními) upřednostňuje Bruce Lincoln, viz B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, ix-xiv.

rovněž na obsah četných akademických prací z 19. a 20. století věnovaných germánské mytologii. Z dějin výzkumu na tomto poli jednoznačně vyplývá, jak významný stimul pro jeho rozvoj představoval nacionalismus (a jak tenká a propustná je hranice mezi romantickým patriotismem a agresivním fašismem). Kontrastní situace v německých zemích před rokem 1945 a po něm také názorně ukazuje, jak akademické bádání přizpůsobuje pod vlivem politických nálad nejen interpretační perspektivy, ale i samotná tematická těžiště.

Současné humanitní vědy se jeví být vůči aktuálním politicko-spoolečenským hnutím rezistentnější či minimálně ideologicky citlivější, než tomu bylo v předchozích epochách. Australský historik Bernard Mees nicméně podotýká, že ačkoli *völkisch* perspektiva, spojená s obsesivními spekulacemi okolo *Urheimat*, *Ursprache*, *Urmythen* či *Urphysiologie* zmizela z archeologie, do současnosti se projevuje v etnologii nebo religionistice.¹⁰³ Vůči „árjofilii“ sice převládá na Západě (zvláště pak v německých zemích) dodnes zřetelná imunita, nicméně například ve Spojených státech nebo ve Francii se od 70. let znovu objevují studijní spolky a instituce zaměřené výhradně na studium Indoevropanů, jejichž přední reprezentanti vykazují krajně pravicové politické inklinace.¹⁰⁴ V téže době příznačně opětovně vzkvétá také germánské novopohanství, nazývané někdy Ásatrú (přeložitelné z islandštiny jako „víra v Ásy“). To má sice minimálně v posledních desetiletích spíše charakter individualizované religiozity, vyrůstá nicméně z ideových kořenů blízkých *völkisch* hnutí 19. století.¹⁰⁵ Pokud lze přitom u novopohanských skupin s afiliací k nějaké etnické tradici (ať germánské, či jiné) vždy evidovat jistou polarizaci na liberální a kosmopolitní „Love and Peace“ a autoritářskou a xenofobní „Blut und Boden“ variantu, nejsilnější inklinaci k druhé z nich se zdají nápadně vykazovat právě „germánští“ novopohané.¹⁰⁶ Zdá se tedy, že fascinace Ódinem, jeho

103 B. Mees, *The Science of the Swastika...*, 266-267.

104 Ve francouzském prostředí lze jmenovat například lingvistu Jeana Haudryho (nar. 1934), zakladatele časopisu *Études indo-européennes* a člena „vědeckého koncilu“ radikální pravicové strany Národní fronta (*Front national*) Jeana-Marie Le Pena. Ve Spojených státech je výraznou postavou původem britský antropolog Roger Pearson (nar. 1927), stoupenec nacistických rasových teorií a zakladatel spolku Northern League for North European Friendship a časopisu *Journal of Indo-European Studies*, kde publikovaly i četné akademické autority – bližze viz B. Lincoln, *Theorizing Myth...*, 121-123.

105 Viz H. Junginger – A. Åkerlund, „Introduction: Nordic Ideology...“, 12-13.

106 K výsledkům průzkumu politické orientace českých novopohanů viz Matouš Vencálek, „Contemporary Paganism and Politics: The Relation of Political and Religious Views among Czech Pagans“, *Pomegranate* 19/2, 2017, 233-250. K politicko-kulturní polaritě uvnitř novopohanských komunit na Západě viz Michael Strmiska, „Pagan Politics in the 21st Century: ‚Peace and Love‘ or ‚Blood and Soil‘?“, *Pomegranate* 20/1, 2018, 5-44.

berserky a příbuznými fenomény zůstává i nadále součástí evropské či západní kultury – není-li přímo jedním z jejích symptomatických a hluboce zakořeněných rysů, maskovaných tenkým hávem křesťanské obrazovnosti a etiky.¹⁰⁷

---

107 Americký historický teolog James C. Russell v tomto směru zdůrazňuje zásadní význam, jaký měla pro utváření kultury středověkého západního křesťanství právě inkluze starogermánských zvyků a hodnot. Starověká církev, založená primárně na pacifismu, egalitářství a odmítání materialistického hédonismu, podle Russella inkorporovala zvláště během tzv. karolínské renesance ideově nesourodé podněty pohanského původu, zakonzervované v povrchně christianizovaných germánských kmenových kulturách. Výsledkem byl například vznik militantních mnišských řádů, tradice hérojské epické literatury, patronátu Boha a světců nad válečnickými záležitostmi, zvýšený význam kultu ostatků, uzurpace církevních funkcí světskými autoritami, posvěcení sociální struktury tzv. trojího lidu, omezování expresivních forem askeze, akomodace starších posvátných míst či kontinuita pohanských právních elementů ve středověkých zákonících – viz James C. Russell, *The Germanization of Early Medieval Christianity: A Sociohistorical Approach to Religious Transformation*, New York – Oxford: Oxford University Press 1994.

SUMMARY

**Germanophilia, Germanomania, and Germanic Studies:
Five Centuries of Contemplations above Ancient Germanic Myths**

The article presents a historical overview of research into Germanic mythology. It introduces the most notable scholars and thinkers in this field, as well as the dominant approaches to the issue within various periods of the research. It also shows the intellectual trajectories, by which old Germanic cultures in general and Germanic mythologies in particular became an ideological matter for nationalistic movements within various Germanic countries.

The discovery of Tacit's *Germania* in 1451 represented an initial impulse for deeper research into "lost" pre-Christian cultural heritage, especially in Germanic countries. Scholarly interest generally began at the earliest in Scandinavia, where both Icelandic *Eddas* and Norse sagas became objects of study from as early as the 17th century. In German-speaking countries, studies in this field began to flourish only in the 18th century, fed by the complex processes associated with the formation of national identities. Later, from the 19th century onward until WWII, Germany became the main centre of Germanic studies, which corresponded with the growth of radical nationalism within the country. In the post-war period, research into the topic diminished for two decades, hand-in-hand with the process of "denazification". Its resurrection in the 1960s and 1970s occurred most notably among Anglo-Saxon scholars, who occupied leading positions in the field at least until the end of the 20th century. This historical review of research into Germanic mythology clearly demonstrates how the political climate influences both the academic discourse and choice of research issues – and, therefore, how interpretations of the past can smoothly turn into "the politics projected into the past".

Keywords: Germanic religion; Germanic mythology; Norse mythology; Icelandic mythology; *Edda*; nationalism; Nazism; germanophilia; germanomania.

Department for the Study of Religions
Faculty of Arts
Masaryk University
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic

JAN REICHSTÄTER

reichstater@mail.muni.cz